Nybro kommuns
kulturmiljöprogram

KRÅKSMÅLA

Kråksmåla socken

Länsstyrelsen
Kalmar län

NYBRO
KOMMUN

KALMAR LÄNS MUSEUM

Kulturmiljöprogrammet omfattar 33 områden på olika platser i kommunen.

Arbetet möjliggjordes tack vare ekonomiskt stöd från Länsstyrelsen. Kalmar läns museum anlitades för inventering och beskrivning av Kulturmiljöprogrammets områden. Layout och sammanställning har gjorts av Nybro kommun.

1. Skoga
2. Lindshult
3. Kråksmåla
4. Torshult, Torshultamåla
5. Uvafors
6. Alsterbro, Sandslätt
7. Rugstorp, Abbetorp
8. Bäckebo
9. Målerås
10. Gullaskruv bruksort
11. Barkeström
12. Hälleberga
13. Applaryd
14. Gullaskruv säteri
15. Orrefors
16. Flygsfors
17. Gadderås
18. Skedebäckshult
19. Flerohopp
20. Gunnabo
21. Duvetorp
22. Kristvallabrunn
23. Brånahult
24. Holmen, Göttorp
25. Nybro stad
26. Kopparfly
27. Örsjö
28. Ebbehult
29. Gårdsryd
30. S:t Sigfrid
31. Brändebo
32. Agebo
33. Alsjöholm

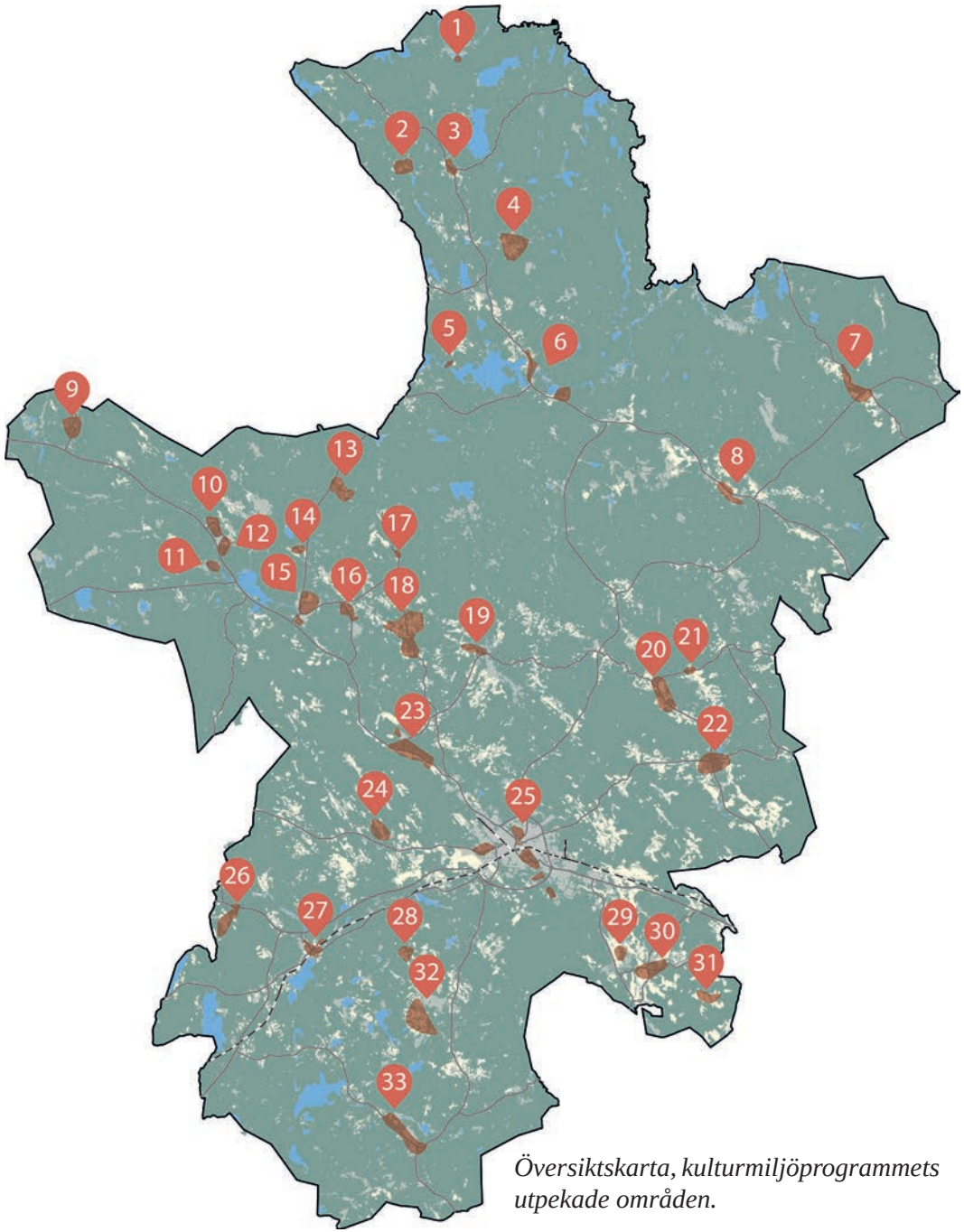

Översiktskarta, kulturmiljöprogrammets utpekade områden.

Läsanvisning

HUVUDOMRÅDE

Här lär du först känna kulturmiljön. Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

KÄRNOMRÅDE

Här får du en djupare beskrivning av områdets värden. Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

HISTORIK

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön. En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

I FRAMTIDEN

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön kan bevaras och utvecklas.

I texten finns siffror inom parentes (1), de hjälper dig att hitta rätt i kartorna för huvud- och kärnområdet.

Bilder är tagna av Kalmar läns museum där inget annat anges.
Omslagsfoto: Nybro kommun
Text: Susann Johannisson och Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum
Arkeologi: Helena Victor, Kalmar läns museum
Layout: Nybro kommun
Senaste revidering: 2024-12-12

Kulturmiljöerna i Nybro kommun är levande miljöer under ständig förändring. Därför finns det risk att utskriven eller tryckt kopia av kulturmiljöprogrammet inte är den senast uppdaterade versionen. På nybro.se finns den senaste versionen digitalt.

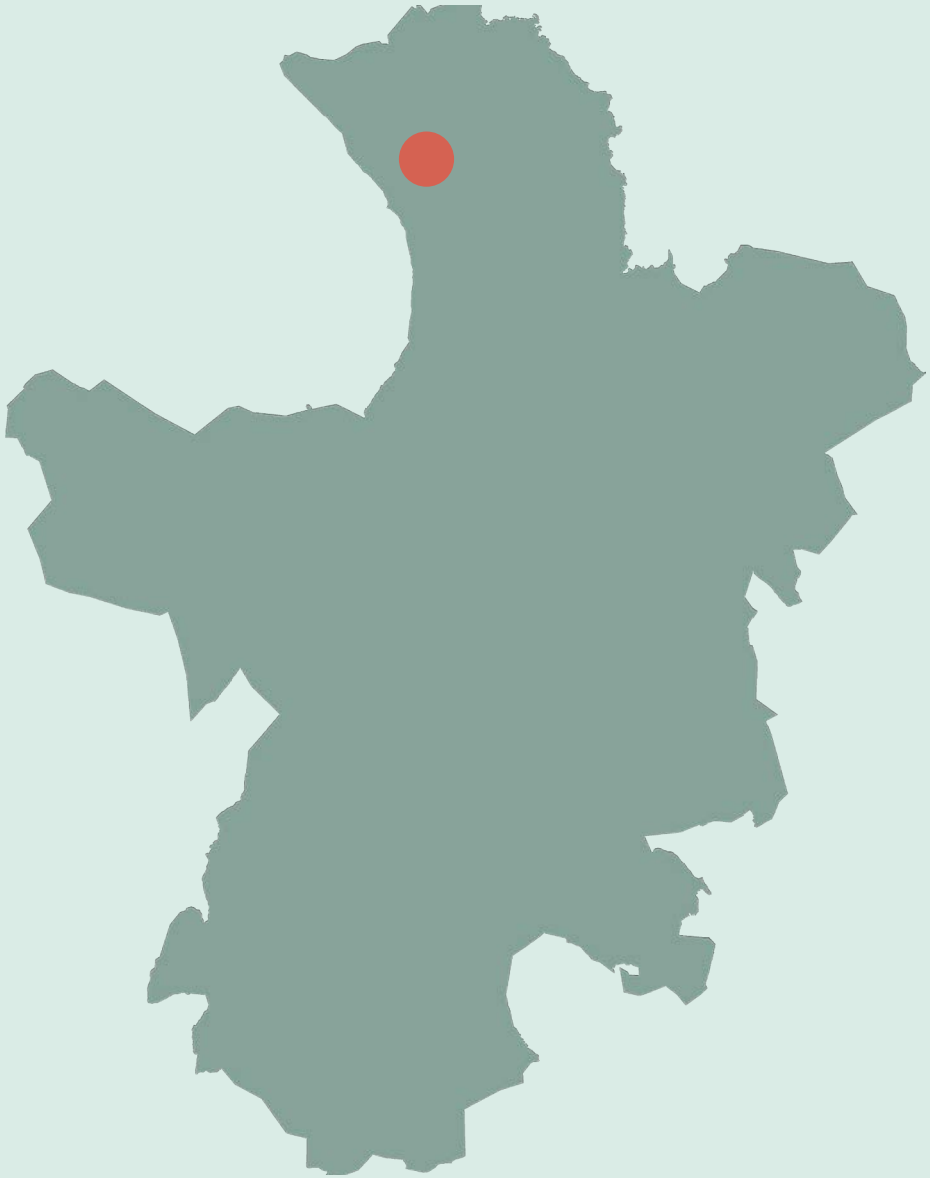

Kråksmåla kyrkby är utpekat som riksintresseområde (nummer H 53) för kulturmiljövården, enligt Miljöbalken. Kråksmåla är utpekat av länsstyrelsen (1997) som ett område med högt naturvärde, klass III (nummer 13 i Nybro kommun). Det är framför allt odlingslandskapet som utgör "naturvärdet", men man refererar också till bevarade gamla strukturer, vilka baseras på lämningar och kulturmiljövärden. Odlingslandskapet kring Kråksmåla är värderat som klass 2 i bevarandeprogrammet "Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Nybro kommun", framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län. I miljön finns också flera intressanta gamla träd, utpekade i kommunens trädinventering.

Huvudområde

Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

Fågelhällen
Björnagöl
Björnhagen
Brännemo
Fästampen
Sjöflyviken
Backen
Kråksmåla
Hägnen
Granegöl
Bockebergsflyet
N
Huvudområde
Kärnområde
Riksintresse kulturmiljövården
Fornminne

Beskrivning av huvudområdet

Landskap och naturens förutsättningar

Kråksmåla socken i kommunens nordvästra hörn ligger på gränsen till det sydsvenska höglandet. Bebyggelsen och odlingsmarkerna ligger i höjdlägen och på sluttningar, vilket är typiskt för områden ovanför Högsta kustlinjen. Att den odlingsbara jorden ligger i höjdlägen är exempel på inlandsisens framfart. Även äldre kommunikationsstråk har i stor utsträckning följt de åsar som inlandsisen avsatt i landskapet, som till exempel väg 125. Kring Kråksmåla samhälle finns ett öppet odlings- och beteslandskap samt lövskogar med större lövträd som ek, ask och lind. I betesmarkerna finns äldre odlingsrösen kvar, medan åkermarken är exempel på odlingsjord som har i stort sett rensats från odlingsrösen efter laga skiftet på 1840-talet.

Beteshagar med gamla ekar.

RIKSINTRESSE, [H53] (KRÅKSMÅLA SN)
Kråksmåla sockencentrum är utpekat som ett av kommunens fyra områden av riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.

Motivering: Sockencentrum och kyrkomiljö i länets skogsbygder som visar bebyggelseutvecklingen längs den gamla landsvägen från 1700-talet och fram till nutid.

Uttryck för riksintresset: Bebyggelse från olika tidsepoker vanligtvis 1½ till 2½ våningar höga trähus, med den äldsta bebyggelsen grupperad kring kyrkan och utmed landsvägarna. Blandad bebyggelse med parstugor, timrade bodar, tidigare handelsgårdar och hantverkshus. Den samlade kyrkomiljön med kyrka från 1761 i timmer samt stiglucka, fristående klockstapel samt intilliggande sockenstuga och före detta gästgivargård. Tillhörande prästgård ligger något norr om kyrkan.

Sockencentrum

Kulturmiljön präglas av ett litet lantligt sockencentrum med kyrka, kyrkogård och sockenstuga (före detta skolbyggnad/kommunalsal/ församlingshem). Till miljön hör även en äldre fattigstuga, ett ålderdomshem, en lärarbostad, prästgård och skolbyggnad. Kråksmåla kyrkby är ett exempel på att sockencentrum drog till sig handelsmän, hantverkare och gästgivare. Det bevarade gästgiveriet med stall har höga kulturhistoriska värden. Kyrkbyn som helhet kännetecknas av en blandad bebyggelse av trähus från olika tidsepoker, där den faluröda färgskalan dominerar. Se vidare under beskrivningen av kärnområdet.

Slingrande väg med gamla anor.

Vägen och del av kyrkan.

Hamlade askar bildar en allé utmed landsvägen förbi prästgården.

Äldre lämningar

Huvudområdet saknar kända förhistoriska lämningar men har desto fler lämningar från medeltiden, där spår efter tidig järnframställning dominerar. Genom den stora avsaknaden av förhistoriska lämningar ligger det nära till hands att tolka inlandsdelarna av södra och mellersta Kalmar län som ett medeltida kolonisationsområde. Denna tolkning stärks också av de i området förhärskande ortnamnen där efterleder som -måla, -bo och –hult dominerar. Kolonisationen anses därför ha blivit genomförd före 1350. En tolkning av de bakomliggande orsakerna till kolonisationen kan förklaras med att de småländska stormännen gynnades av att fler landbor och arrendatorer bröt upp ny mark för odling samt att järnframställning ledde till betydelsefulla intäkter.

En milsten (15) är en av huvudområdets få registrerade fornlämningar. Milstenen[1], visar på att vägarna genom byn har varit viktiga under lång tid. Banvallen efter järnvägen, som sträcker sig genom landskapet, kan ses som en lämning från det tidiga 1900-talet.

Milstenen. Längst fram i bild den gamla sträckningen av Grönsköravägen, söder om samhället. Till vänster i bilden skymtar väg 125.

1 RAÄ Kråksmåla 59:1

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområdet

Bland länets kyrkomiljöer skiljer Kråksmåla sockencentrum ut sig som en ovanligt ålderdomlig och sammanhållen kulturmiljö, med höga kulturhistoriska värden. Den spånklädda timrade kyrkan utgör, tillsammans med klockstapel och stiglucka, en kyrkomiljö av nationellt intresse. Kråksmåla är ett tydligt sockencentrum, med lantlig prägel.

Skog

Bondens landskap

Möten

Symbolerna hänvisar till den kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.
Inom kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna skog, bondens landskap och möten.

Backen
Kråksmåla
1 Numrering av objekt
Huvudområde
Kärnområde
Riksintresse kulturmiljövården
Fornminne
N

1. kyrkan och gamla kyrkogården
2. skola/kommunalsal/sockenstuga/ församlingshem
3. Gästgivargård och stall
4. lärarbostad
5. post
6. ålderdomshem och fattigstuga
7. tidigare skoltomt
8. bankhus/diversehandel/café
9. affär/bageri/mjölkaffär
10. prästgård/pastorsexpedition
11. Nya kyrkogården, tidigare marknadsplats
12. gården "Backen"
13. järnvägsstation
14. telefonstation
15. milsten
16. affärshus

Kyrkan och gamla kyrkogården

Den kyrka (1) som står på platsen idag är en timrad så kallad åttaknutarkyrka, som klätts med spån på både väggar och tak. Väggarna är målade med röd slamfärg och taket är tjärat. Sakristian är byggd i skiftesverk. Kyrkan från år 1761 är en av en exklusiv liten skara på tre bevarade sådana kyrkor i Småland från 1700-talets första hälft. Av ursprungligen åtta sådana kyrkorna återstår idag Frödinge, Näshult och Kråksmåla. Detta gör Kråksmåla kyrka till en kyrkobyggnad av nationellt intresse. Kyrkan är bevarad i sin ursprungliga karaktär. I interiört är stilen nyklassicistisk. Kyrkogården med klockstapel av trä, vilken är äldre än kyrkan, den ovanliga stigluckan, det vill säga överbyggnaden av trä vid kyrkogårdens entré i söder, samt ett flertal gamla gravvårdar med lokal- och personhistoriska värden är också en viktig del av miljön. .

Den gamla kyrkogården vid kyrkan har brukats under mycket lång tid. Platsen är belägen på en höjd. Kyrkogården väster och söder om kyrkan har en ordnad karaktär med gångar som avskiljer de olika gravplatsområdena. Inom flera av gravplatsområdena finns dock en äldre karaktär kvar där alla gravvårdar inte står på led och där det till synes raka gångsystemet ändå har fått anpassa sig till hur raderna med gravplatser varit placerade. Detta ger kyrkogården ett ålderdomligt drag. På kyrkogården står en äldre klockstapel i trä[2], rödmålad och täckt av spån likt kyrkans tak. Taket är spetsigt och kröns av ett kors och en tupp i smide.

Kyrkbyn är också en jordbruksby, med omkringliggande odlingslandskap.

Kyrkan med klockstapel och i förgrunden den ovanliga stigluckan.

2 Klockstapeln var enligt protokoll i behov av restaurering redan år 1736, så den är äldre än så, trots att det står 1795 på vindflöjeln. 1795 år ärtalet då den restaureades. Det är oklart hur många delar som byttes ut då.

Detalj från stigluckan. Foto: Nybro kommun.

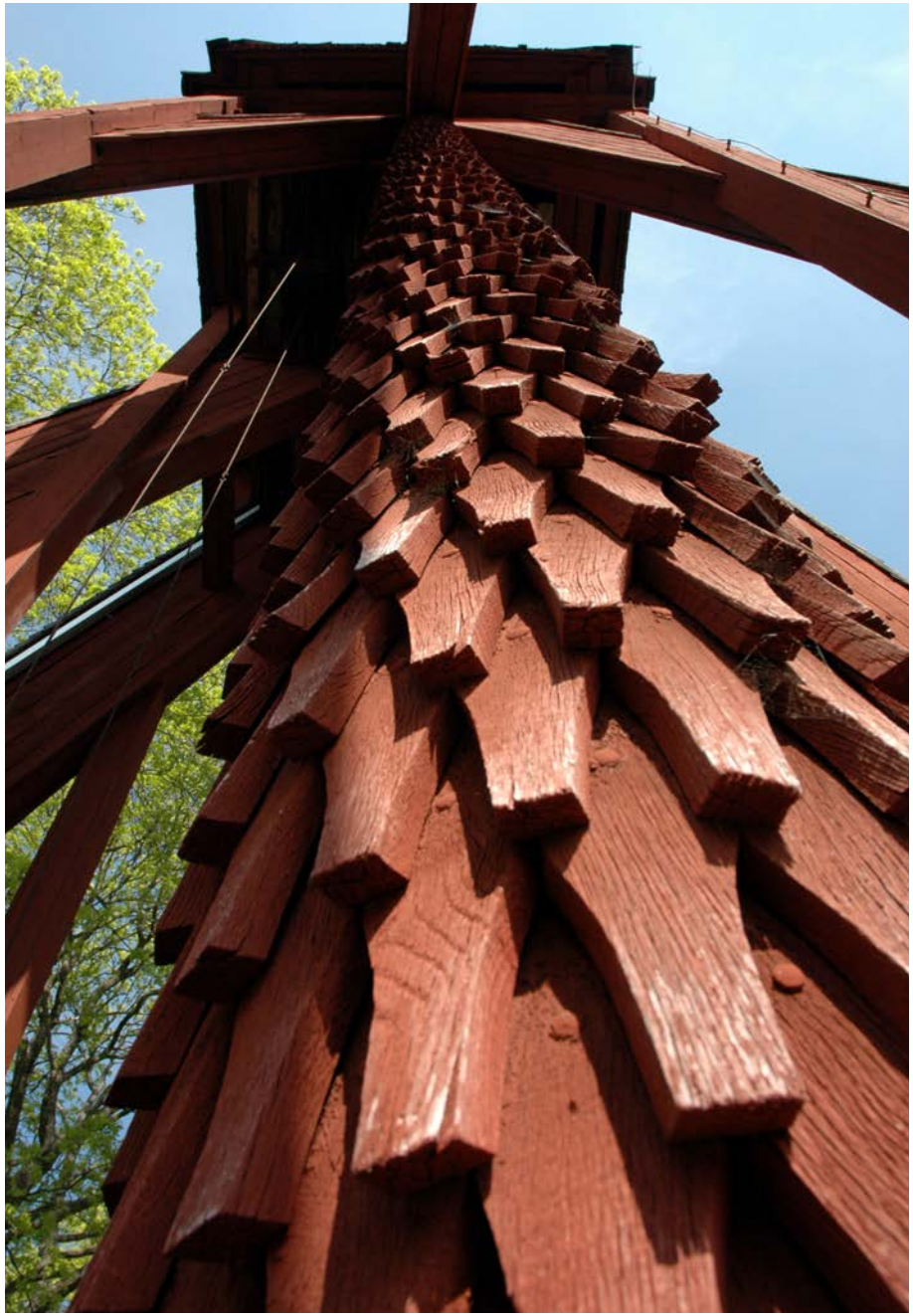

Detalj från klockstapeln. Foto: Nybro kommun.

Klockstapeln och kyrkan. Foto: Nybro kommun.

Vägmiljöerna och sockencentrum

Bebyggelsen som ligger utmed den gamla, slingrande, landsvägen, förstärker upplevelsen av äldre vägmiljö, och bidrar i hög grad till kyrkbyns karaktär, och har därför ett högt kulturhistoriskt värde. Nya kyrkogården (11) ligger på en äldre marknadsplats, som också hör till vägens historia. Här kantas vägen delvis av en allé.

Intill kyrkan ligger församlingshemmet (2), vilken tidigare varit skola, kommunalsal och sockenstuga. Byggnaden, som är välbevarad, har en egen stil, med hög stenfot och påkostat entréparti med frontespis. Vid en vägkorsning söder om kyrkan ligger den ännu bevarade gamla gästgivargården (3) med ett äldre stall. Gästgiveribyggnaden är en mangårdsbyggnad från 1828 i form av en traditionell småländsk parstuga. Här finns även en timrad bod som troligen är byns äldsta byggnad, med väggfasta sängar och öppna spisar. Båda är välbevarade, med hög ålder och ålderdomliga karaktär och med tydlig koppling till den gamla vägsträckningen.

Prästgården/pastorsexpedition (10) från 1920-talet ligger för sig, cirka 300 meter norr om kyrkan, på en stor tomt utmed gamla landsvägen. Huset är på typiskt sätt extra pampig i sin placering i fonden av en allé och med symmetrisk ljusmålad panelarkitektur. Till de byggnader som hör till sockencentrum hör också en bevarad fattigstuga och ett ålderdomshem (6). påträffas första gången i en skriftlig handling från 1465, men är alltså äldre än så.

Den gamla vägen som slingrar sig norr om kyrkan. Där idag nya kyrkogården ligger var det tidigare marknadsplats (11).

Församlingshemmet (2), byggt i mitten av 1800-talet, har använts som både sockenstuga, skola och kommunhus.

Församlingshemmet som den såg ut år 1928, då det benämndes sockenstuga. Bild Kalmar läns museum/Digitalt museum.

Gamla vägkorsningen i Kråksmåla. Genom bilden går Grönskåravägen och till vänster viker Allgunnenvägen av. Mitt i bilden ligger det före detta gästgiveriet (3) som enligt bokverket Sveriges Bebyggelse kan ha byggts år 1828.

Kråksmåla gästgiveri från 1828 användes som gästgiveri fram till 1872. Huset är byggt som en traditionell småländsk s.k. parstuga, med åstak och två murstockar samt särskilt fint utformad ytterdörr. Bild från 1920-talet. Bild Kalmar läns museum/ Digitalt museum. Sveriges Bebyggelse kan ha byggts år 1828.

Bortom lindallén skymtar Kråksmåla prästgård (10), byggd 1929. Husets fasad är klädd med locklistpanel målad med gul oljefärg och snickerier i vitt. Taket, dolt av grönskan, är ett mansardtak.

Granne med prästgården ligger ålderdomshemmet (6), med den ännu äldre fattigstugan på samma tomt.

Jordbruksbebyggelsen

Äldre gårdar med jordbruksbebyggelse sätter än idag sin prägel på Kråksmåla samhälle, med stora mangårdsbyggnader i trä i traditionell stil, samt ekonomibyggnader från 1900-talets början. Flera av mangårdsbyggnaderna är större och mer påkostade än vad som är vanligt i skogsbygderna under perioden slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Dessa bostadshus är ett tydligt uttryck för att skogen steg i värde under denna tid, vilket ledde till mer välstånd än tidigare. Flera av mangårdsbyggnaderna har parstugans form, men de flesta är idag ombyggda och förändrade vad gäller byggnadsdetaljer och material. Exempel på mangårdsbyggnader med salsbyggnadens form finns också, ofta i kombination med ljusmålad träpanel. Många gårdar ligger kvar utmed gamla landsvägen, men det finns även exempel på utskiftade gårdar, som flyttades till nya lägen i samband med laga skifte år 1843. Gården Backen (12) är en sådan gård. Även gården på Kråksmåla 2:5 flyttades ut vid laga skifte. Som ett litet slott med tinnar och torn ligger den ovanliga mangårdsbyggnaden till vid väg 125. Huset byggdes omkring 1918.

Påfallande många äldre ladugårdar och ekonomibyggnader finns i Kråksmåla, vilket bidrar till den lantliga, agrara, prägeln. Majoriteten av dessa är faluröda trähus i traditionell stil och byggnadsteknik, där skiftesverk är vanligast. De traditionella ladugårdarna präglas av smala huskroppar med spetsiga takvinklar. Några gamla timrade bodar bidrar med ålderdomlig karaktär.

Äldre mangårdsbyggnader som hör till de gårdar som ligger inne i det lilla sockencentrum som är Kråksmåla.

Det finns olika typer av äldre mangårdsbyggnader.

Gården Backen (12). Detta bostadshus byggdes år 1911.

Kråksmåla 2:5 vid väg 125.

Kyrkbyn har en tydlig agrar prägel med många bevarade gårdsmiljöer med ladugårdar och andra ekonomibyggander.

Exempel på fler agrara byggnader.

Tätortsbebyggelsen

Utmed vägen norr om kyrkan finns ett hus som tidigare inrymde post (5) samt ett par hus som användes som lanthandel, varav en är en typisk affärsbyggnad från 1920-talet (16). Ännu längre norrut finns en vägkorsning med ett par byggnader som ursprungligen haft semioffentliga funktioner, som bank (8), affär och café (9). Bebyggelsen präglas av stora hus som idag byggts om eller förändrats i olika grad.

I Kråksmåla tätort finns bostadshus och andra byggnader från olika delar av 1900-talet. De som inte är egna gårdar ligger på avstyckade tomter. En del bostadshus är bevarade medan andra har byggts om. I flera vanliga bostadshus har under perioder inrymts andra mer offentliga funktioner, som affärslokal, post och telefonstation (14). Ibland syns detta i byggnaden, ibland inte. Exempel finns på 1950–1960-talens villor i ursprungligt skick. Dessa är enplansvillor med garage i källaren, flacka tak och fasader i rött eller gult tegel. Flera av dessa har också kvar ursprungliga fönster, dörrpartier och trappor.

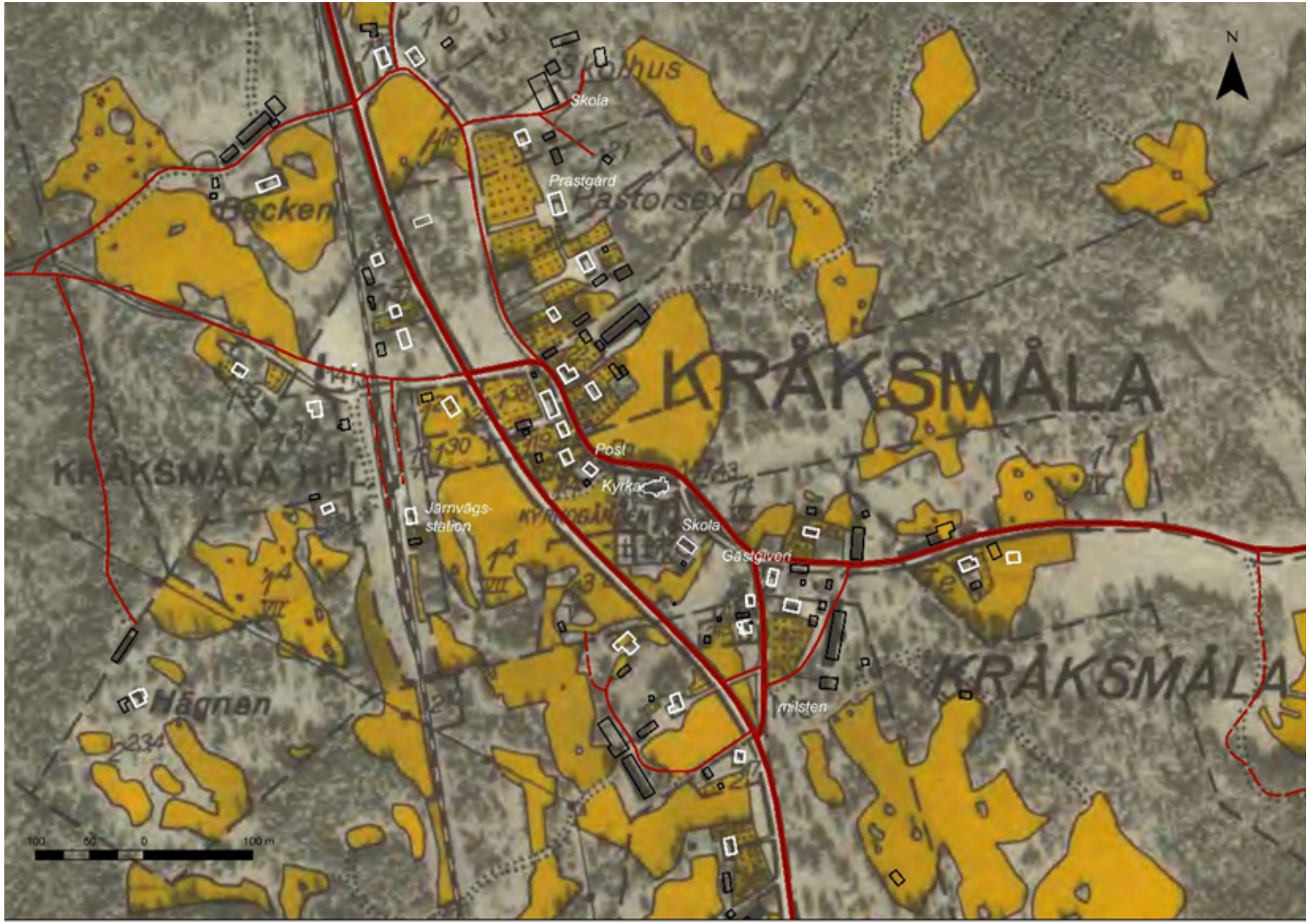

En karta från 1941 med dagens vägar (röda) och byggnader (vita och svarta) ovanpå den gamla kartan. De olika generationerna vägar samt järnvägen (svart-och vit-streckad linje) är strukturer som påverkat landskapet. Miljön kring kyrkan är en liten tätort med olika funktioner typiska för ett sockencentrum, förutom kyrka och prästgård också till exempel skola, post och gästgiveri. Kartöverlägg Kalmar läns museum 2021. Karta från lantmäteriets historiska kartor.

Sparbanken och affären

I en pampig byggnad från 1890 hade Sparbanken tidigare lokal (8). Till den ursprungliga karaktären och byggnadsdetaljerna hör verandan med snickarglädje och ytterdörr samt faluröd locklistpanel. Taket har gjorts om och är nu av korrugerad plåt.

Mitt emot den gamla banken ligger en byggnad som varit café och affär. Idag är det bostadshus (9). Huset fick sin nuvarande utformning vid en ombyggnad på 1960-talet. .

Sparbanken (8).

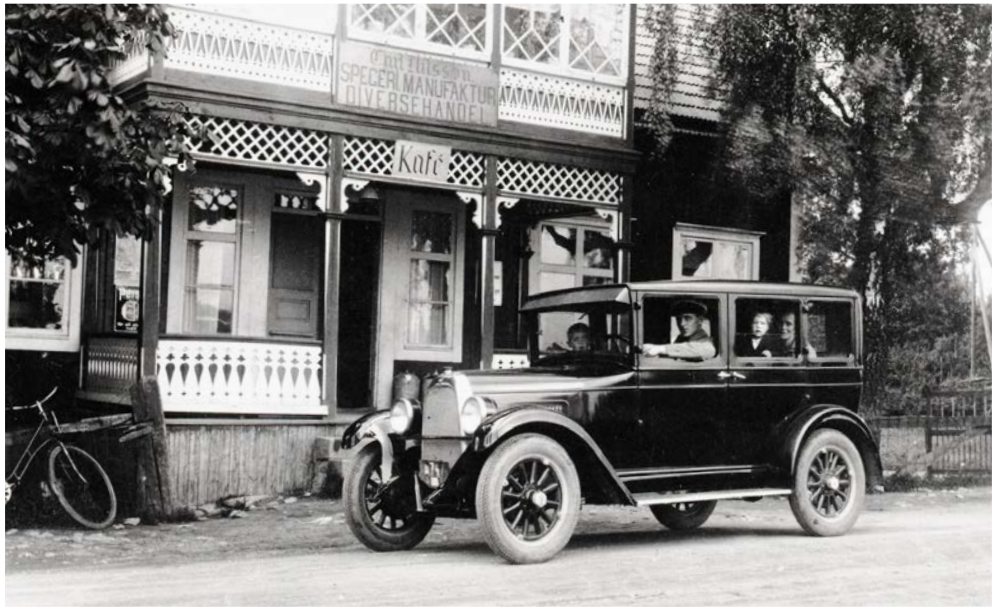

Sparbankshuset som det tedde sig år 1928. I byggnaden rymdes också Carl Nilssons Speceri manufaktur och diversehandel samt ett café. Kanske är det Carl Nilsson själv med sin familj som stolt visar upp sin bil framför affären.

Den tidigare affärs- och caférörelsen (9) ligger i en miljö ihop med den tidigare banken (8).

Ett av husen i Kråksmåla användes tidigare som lanthandel. Huset är ombyggt. Äldre bild från 1926, Kalmar läns museums bildarkiv.

En affärsbyggnad (16) idag och en äldre bild, som visar troligen huset när det var gaska nybyggt, år 1927. Äldre bild från Kalmar läns museum/Digitalt museum.

Ett av bostadshusen utmed gamla landsvägen i Kråksmåla har tidigare inrymt post (5) i ett av husets rum. Huset hör idag till ett av de välbevarade. Postfunktionen syns inte i huset. Svartvit bild från 1980-talet, Kalmar läns museum.

Öster om gästgivargården ligger en villa där tidigare telefonstationen (14) var inrymd.

Ett av de äldre bostadshusen i centrum.

Ett av bostadshusen i centrum, från tiden kring år 1900.

Villa i 1910-talsstil.

Bostadshus i funkisstil, utmed Grönskåravägen. Uthus och tidstypiska smidesgrindar kompletterar ofta miljöerna.

Tidstypiska 1950-60-talsvillor.

Järnvägsmiljön

Järnvägsspåret är upprivet men finns en struktur kvar, som tillsammans med det tidigare stationshuset (13) och ett uthus utgör en typisk stationsmiljö från det tidiga 1900-talet. Stationshuset är ganska välbevarat i sin tidstypiska stil från år 1912. Stilen präglas av tak med spetsiga takvinklar och väggar med ljusmålad panel. Ursprungliga byggnadsdetaljer finns kvar, som lertegeltak, fönster i jugendstil och höga skorstenar.

Kråksmåla stationshus (13) mot norr år 1925. Till miljön hör även trädgård med odlingar och fruktträd.

Stationshuset idag.

Det gröna kulturarvet

Kyrkotomten som är omgärdad med stenmur har tack vare många äldre träd en lummig karaktär. Prästgården är anlagd på 1920-talsvis, där symmetrin vid infartsvägen och dess allé är karaktäristisk. Både tomter runt jordbrukets mangårdsbyggnader och andra bostadshus, även församlingshemmet, har klassisk struktur från det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Ofta är tomterna omgärdade med staket eller häck. Gångar leder från en grind vid vägen upp mot husens huvudentréer. Fruktträd och uppvuxna ekar ger en lummighet, liksom andra kulturväxter och buskar, till exempel syrener. Hamlade träd finns också. Villor från 1900-talets mitt har liknande struktur, men lägre staket, och ofta staket och grindar av järn. Det gröna kulturarvet är en viktig del av områdets karaktär, upplevelser och kulturhistoriska värden.

Historik

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön.
En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

Medeltiden - sockencentrats framväxt

Adelns gårdsinnehav i området på medeltiden visar på ett intresse som inte motiveras av traktens magra jordbruk. I stället var det områdets förutsättningar för järnframställning som lockade. Kråksmålatrakten kom att ingå i det område som producerade det så kallade Kalmarjärnet, som blev känt ända nere på den europeiska kontinenten i slutet av medeltiden. I Kråksmåla by fanns under medeltiden till en början bara två gårdar. Den ena gården var så kallad kronohemman och den andra ett frälsehemman. På kronohemmanet betalade bonden skatt till kronan (staten/kungen). På frälsehemmanet betalades skatten till någon adelsperson.

Både Grönskåravägen och vägen mot Allgunnen bör ha mycket gamla anor och det är inte förvånande att det är vid en vägkorsning som en form av kyrka eller kapell byggdes redan under medeltiden. När det första kapellet byggdes här är inte känt. Från 1540-talet omtalas Kråksmåla som socken och är troligen en senmedeltida utbrytning ur Högsby socken. Namnet stavades ursprungligen Krogxmåla eller Kroxmåla. År 1612 blev Kråksmåla annexförsamling till Fagerhult. Eget pastorat blev Kråksmåla år 1863. Namnet Kråksmåla, eller Krogsmala som det då stavades, påträffas första gången i en skriftlig handling från 1465.

Järnframställning i Kråksmåla

Arkeologiska lämningar efter järnframställning finns runt om i skogarna i form av ett stort antal slaggvarpar, järnframställningsplatser, blästbrukslämningar, kolmilor, kolarkojor och rostningsplatser. Av 161 registrerade fornlämningar i Kråksmåla socken utgörs 62 stycken av platser med slaggförekomster och varp. En stor del, 51 stycken, upptas av sentida torpställen och husgrunder. I Nybro kommun finns 406 registrerade blästplatser och blästbrukslämningar. Ofta är det slaggvarparna, det vill säga högar med slagg från järnframställningen, som avslöjar var järn tillverkats. Järnframställningsplatser räknas som fornlämning och i socknar som Kråksmåla, Bäckebo, Madesjö, och Hälleberga är de den vanligaste typen av fornlämning. Slaggvarpar är svåra att hitta vid inventeringar, och det finns förmodligen många lämningar som ännu inte är registrerade. De flesta spåren efter järnframställning återfinns invid myrmarker och vattendrag.

Det stora antal lämningar efter tidig järnframställning som finns i Nybro kommun saknar motstycke i Skandinavien. Järnet blev centralt för utvecklingen här redan under järnålder och tidig medeltid. Troligen var Nybros skogsbygder centrum för framställning av ”Kalmarjärnet”, som skeppades ut från Kalmar hamn, redan under tidigt 1200-tal. Järnframställningen här under medeltiden byggde på att det fanns rödjord, myrmalm eller sjömalm, som alla kunde brännas och omvandlas till järn, samt stora mängder skog som behövdes till bränsle för att smälta järnet.

MEDELTIDA JÄRNFRAMSTÄLLNING
Med blästplats menas en mer komplett bevarad järnframställningsplats med flera komponenter - medan en blästbrukslämning utgörs av en enstaka lämning, till exempel en slaggvarp eller fyndplats för slagg.

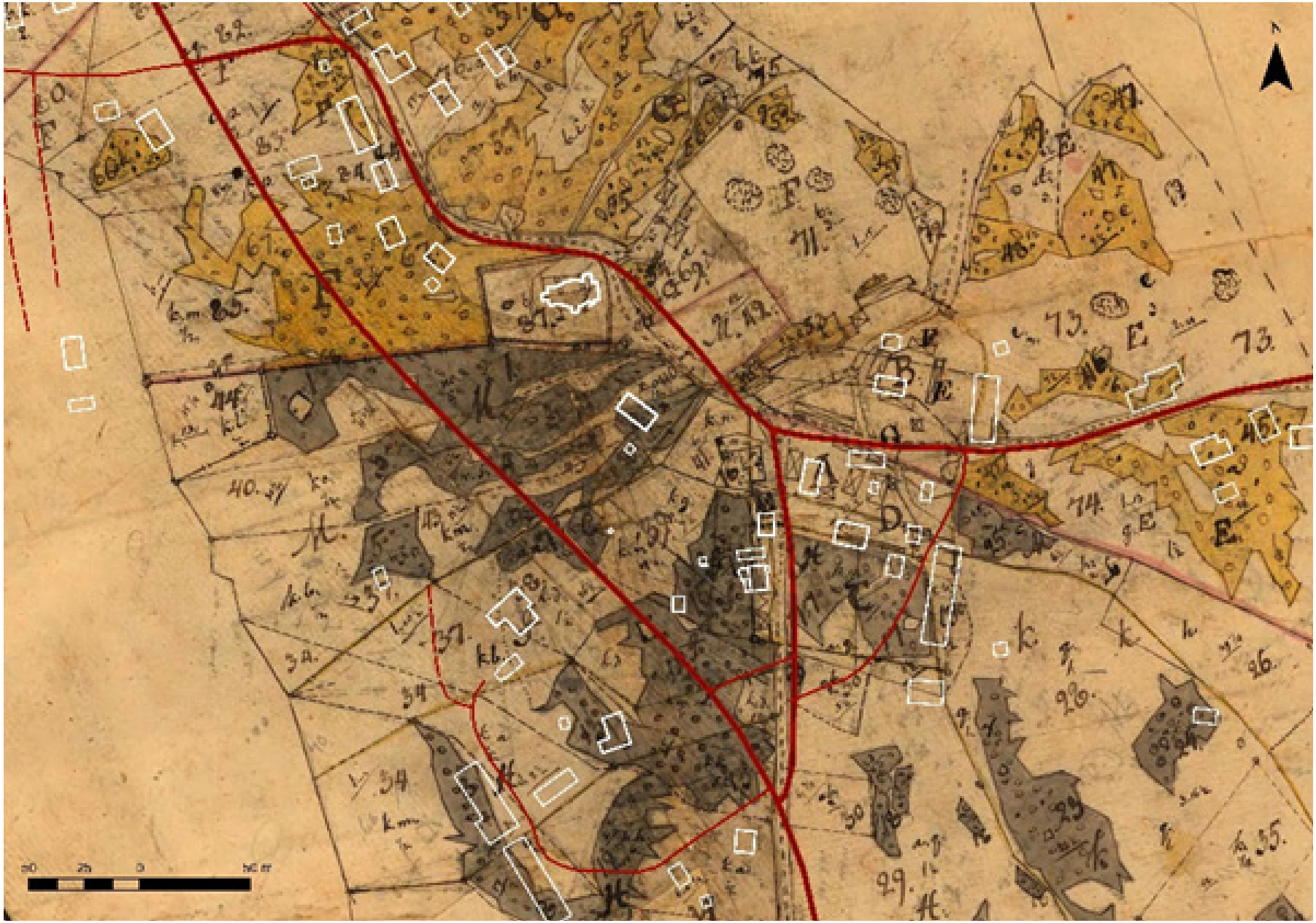

En karta från år 1787 med dagens vägar (röda) och byggnader (vita) ovanpå den gamla kartan. Kartjämförelsen visar att de gamla vägarna ligger kvar med samma sträckningar och att en ny rakare väg tillkommit. Bebyggelsen ligger redan på 1700-talet utmed vägarna i kyrkans närhet. Kyrkan är ock troligen den enda byggnad som fanns då som också finns kvar idag. Kartöverlägg Kalmar läns museum 2021. Karta från lantmäteriets historiska kartor.

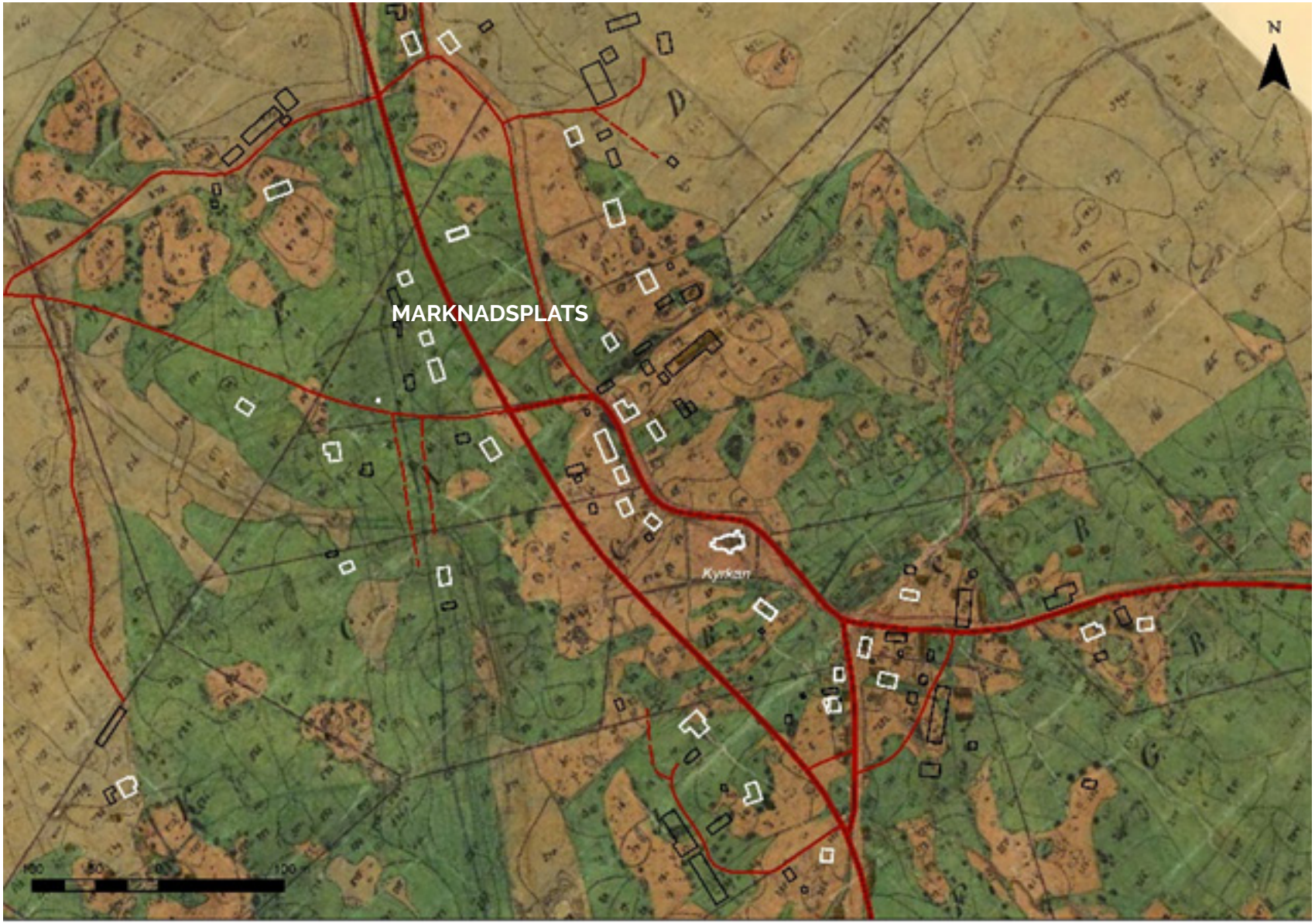

En karta från år 1843 med dagens vägar (röda) och byggnader (vita och svarta) ovanpå den gamla kartan. Kartjämförelsen visar att de gamla vägarna ligger kvar med samma sträckningar och att en ny rakare väg tillkommit. En bit norr om kyrkan på västra sidan om vägen fanns en marknadsplats som är ännu ett tecken på Kråksmålas betydelse som mötesplats. Bebyggelsen är orienterad som på 1700-talet och har inte växt nämnvärt på 80 år sedan förra kartbilden. Gästgivargården med mangårdsbyggnad och stallbyggnad hade redan 1837 samma läge som idag. Kyrkan med en tydligt inramad kyrkogård är lätt att identifiera i bilden. Kartöverlägg Kalmar läns museum 2021. Karta från lantmäteriets historiska kartor.

1700- och 1800-talens historia

Vägförbindelseleden från Kråksmålatrakten och in i landet har sannolikt medeltida anor, eller ännu äldre. Den första häradsvägen mot Grönskåra byggdes under 1700-talets andra hälft. Från samma tid är också vägen mot Allgunnen. Bebyggelsen växte fram utmed vägsträckningarna, i synnerhet utmed Grönskåravägen. Vid mitten av 1700-talet ska Kråksmåla socken ha haft en befolkning på 700 personer. Den gamla kyrkan ansågs då för liten och alltför dålig för att renoveras och byggas till. Den revs därför. Klockstapeln från det tidigare kapellet sparades dock, och är densamma som finns kvar än idag. Dess ålder är inte bekräftad, men den omnämns redan år 1736 då sockenstämma diskuterade hur klockstapeln skulle repareras, så den är betydligt äldre än så.

Den nuvarande kyrkan byggdes av byggmästarna Petter Fröling och Magnus Svänsson, och stod klar år 1761. Kyrkan uppfördes som en timrad byggnad, klädd med ekspån på väggar och tak. Sammanlagt ytterligare sju av samma typ byggdes i Småland vid den här tiden, Lidhults kyrka i västra Småland följd av Västra Torsås, Näshult, Frödinge, Fagerhult, Locknevi, Tingsås och sist Kråksmåla. Dessa åttknutakyrkor, eller skeppsformiga kyrkor som de också kallas, byggdes i socknar med en relativt stor befolkning där denna byggnadslösning sågs som ett enkelt sätt att skapa mer utrymme i kyrkorummet. På 1830-talet förstorade man kyrkans fönster. Runt kyrkan byggdes en stenmur och två pampiga så kallade stigluckor, som överbyggda entréer. Även dessa var byggda i trä och spånklädda. Den första byggdes vid kyrkogårdens norra ingång, troligen åren efter att den nya kyrkan uppförts. Senare tillkom en stiglucka även vid den östra ingången. Stigluckorna togs sannolikt bort någon gång under 1800-talet. Den ena av dem, okänt vilken, flyttades till det som då var kyrkogårdens sydöstra hörn. Under en period på 1890-talet användes den som sockenmagasin. Från sekelskiftet 1900 till 1934 användes stigluckan som bårhus och därefter som vedbod. Gamla prästgården låg i Mjöshult. Denna användes fram tills den nya byggdes inne i Kråksmåla år 1929.

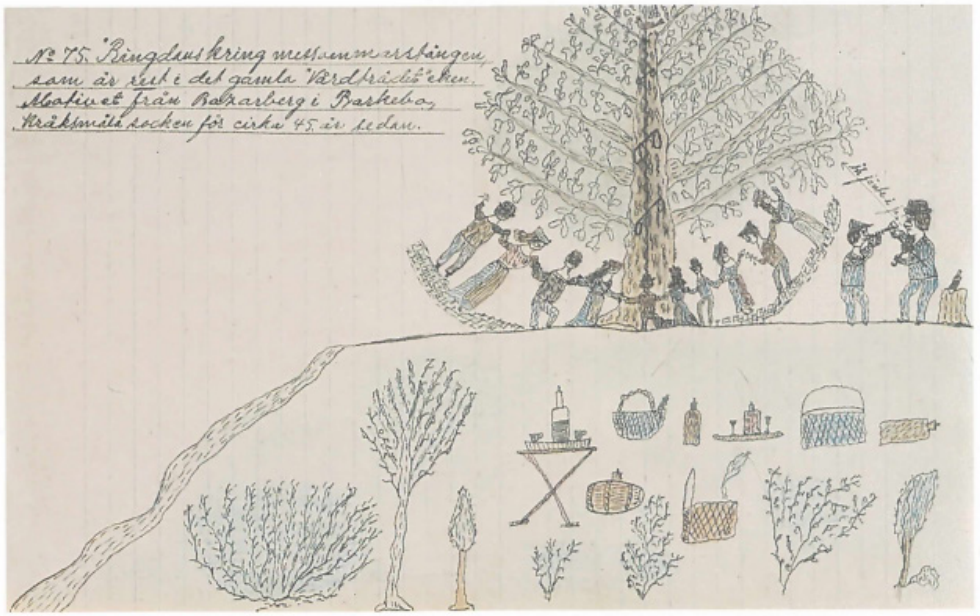

Bilden föreställer ringdans runt en midsommarstång i Kråksmålatrakten, tecknad av Carl Viking, som verkade här under 1930-40-talen. Enligt bildtexten ska motivet föreställa en händelse för 45 år sedan, så det kan ha varit kring år 1890.

En tidig service i kyrkbyn som tydligt hör till vägens historia var gästgiveriet med tillhörande skjutsverksamhet, skjutsstation. Denna funktion inrättades i en äldre mangårdsbyggnad på gården 2:3, i korsningen Grönskåravägen – Allgunnenvägen. På gästgiveriets gård fanns stall samt en brännvinspanna, så att man kunde bränna eget brännvin som såldes på plats. Det finns uppgifter om att gästgiverifunktionen flyttade runt. Även gården 2:4 kan under en period ha varit gästgiveri. En äldre timrad bod från denna verksamhet finns kvar här. Gästgiveriet i Kråksmåla tillhörde inte de större men bidrog ändå till att sätta Kråksmåla på kartan. Uppgifter som bekräftar vilka årtal gästgiveriverksamhet och skjutsverksamhet var igång har varit svåra att hitta. Vissa anteckningar tyder på att verksamheten var igång åtminstone mellan åren 1820 och 1928. Kyrkstallar där kyrkobesökarna ställde sina hästar medna gudstjänsten varade låg öster om gästgiveriet, fram till 1940-talet.

Kyrkan och gästgivargården är två tidiga mötesplatser. Den marknadsplats som låg utmed vägen en bit norr om kyrkan är en annan.

Trots statusen som sockencentrum behöll Kråksmåla en påtagligt lantlig prägel. De ursprungligen två gårdarna delades i ett antal jordbruks- och skogsfastigheter. Gårdarna låg före skiftet samlade vid vägkorsningen. År 1843 genomfördes laga skifte i Kråksmåla och flera av gårdarna flyttades ut framför allt norr och söder om byns centrum.

Kyrkan fotograferad av Manne Hofrén från Kalmar läns museum år 1926.

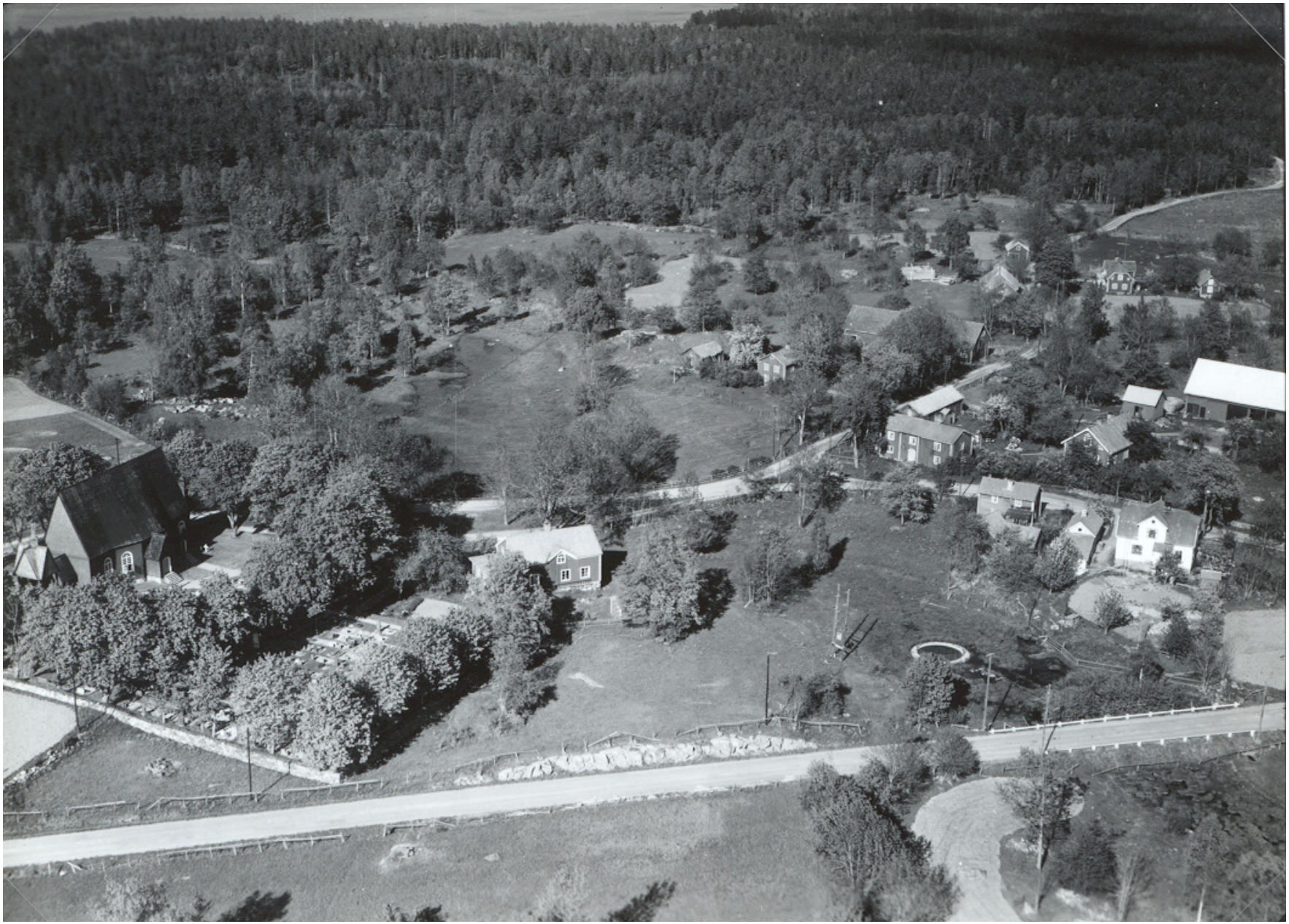

Kyrkan med kyrkogård samt den gamla skolan, vilken också har använts som sockenstuga, kommunalsal och församlingshem, ligger i vänstra delen av bilden. Vid den gamla vägkorsningen till höger i bilden syns bland annat gästgivargården. Den gamla vägen slingrar sig genom byn och i förgrunden syns också den nyare, rakare, vägen från 1930-talet. Bild från Kalmar läns museum/Digitalt museum.

1900-talets historia

Kråksmåla kyrkby upplevde en storhetstid kring sekelskiftet 1900, vilket än idag syns i den bebyggelse som tillkom då. På flera av gårdarna ersattes äldre bostadshus med nybyggda mangårdsbyggnader och ladugårdar under de första årtiondena in på 1900-talet. En förklaring till nybyggnationen vid 1900-talets början är skogens ökade värde. Gårdarna i Kråksmåla hade alla små jordbruk som var inriktade på djurhållning. När priserna på skogsprodukter steg i slutet av 1800-talet i takt med att sågverken blev allt effektivare kunde skogsbönderna äntligen få bättre betalt för vad skogen producerade. Inkomsterna användes för att förbättra byggnadsbeståndet. Det kan dels ha varit en nödvändighet men i en del fall ser man också en vilja att verkligen manifestera sitt nya välstånd. Man byggde därför stort och påkostat i Kråksmåla, ibland med en utformning som man inte är van att se på landsbygden. Även järnvägen spelade en roll eftersom den gjorde det möjligt att frakta timmer och skogsprodukter på ett sätt som inte varit möjligt tidigare. Järnvägen stod även för en generell framåtanda som rådde i början av 1900-talet.

År 1923 byggdes nytt skolhus (7). Detta brann ner 1991. Till samma tomt flyttades en bobinfabrik, som ska ha flyttats hit från Uvafors år 1991. Denna träfabriksbyggnad, GJ:s bobin, fanns kvar till 2005. År 1934 byggdes ett nytt större ålderdomshem, på samma tomt som den äldre mindre fattigstugan. Det nya ålderdomshemmet var i bruk fram till 1964. I huset intill kyrkan var både post och telefonstation inrymd. Posten fanns kvar till 1964 då den stängdes och ersattes med lantbrevbäring. Telefonstationen flyttade till ett annat hus (14) och användes tills man fick automatiserad telefonväxel. Under 1900-talet har det inte skett någon mer omfattande utbyggnad av samhället, men trots det har nästan varje årtionde fram till 1960-talet stilmässigt lämnat avtryck. Under 1920–1930-talen tillkom en så kallad lägenhetsbebyggelse där en tomt styckades av och ett mindre bostadshus byggdes. Dessa känns igen på sadeltak, locklistpanel målad med röd slamfärg och snickeridetaljer i vitt. På 1940-talet byggdes ett par putsade funkishus utmed Grönskåravägen. Även tidstypiska villor med fasadtegel byggdes under 1950–1960-talen.

Väg och järnväg

År 1912 färdigställdes järnvägen (13) från Alsterbro fram till Kråksmåla. Ytterligare en etapp av projektet stod klar 1916 när sträckan Kråksmåla-Fagerhult togs i drift. Dessa privata järnvägsinitiativ var mycket viktiga i den tid då de anlades och innebar att världen öppnade sig för landsbygden. När biltrafiken ökade fick de privata järnvägarna svårt att konkurrera. År 1940 tog Statens järnvägar SJ över ansvaret. Persontrafiken lades ner år 1959 och godstrafiken 1963. Den nya tidens biltrafik krävde bättre vägar och i Kråksmåla drogs en ny, rakare, sträckning väster om den gamla krokiga landsvägen på 1930-talet.

Kyrkans utveckling

Kyrkobyggnadens utveckling under 1900-talet präglas av en invändig renovering vid mitten av 1950-talet. Utvändigt behölls den ursprungliga prägeln. När kyrkogården genomgick en stor omläggning och uppsnyggning i mitten av 1920-talet väcktes tanken på att flytta stigluckan till den östra ingången till kyrkogården för att

återge den sin ursprungliga funktion. Detta gjordes åren 1946–47. I sockenstämmoprotokollen finns ett beslut från 1843 som säger att kyrkogårdens portstolpar ska göras av ek och inte av sten. De ska därefter kläs med plankor och målas. Kanske föranleddes uppförandet av nya stolpar av att man flyttat stigluckan. Stolparna som beskrivs ovan stod kvar vid östra ingången tills stigluckan sattes på plats. Vid norra ingången har de därefter byggts om och är idag klädda med rödmålade spån likt kyrkans fasad. De täcks av spetsiga tak av tjärade spån. År 1951 anlades den nya kyrkogården – på den gamla marknadsplatsen.

Kråksmåla i framtiden

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön ska bevaras och utvecklas.

Nybro kommun vill att kommunens kulturmiljöer ska bevaras och utvecklas så att kommande generationer kan ta del av dem. Under rubriken "bevara" anges vad vi är skyldiga att ta hänsyn till enligt lag. Under rubriken "utveckla" finns tips om hur viktiga kulturmiljöer kan utvecklas och förvaltas så att deras värden finns kvar för eftervärlden. Tipsen kan rikta sig till Länsstyrelsen, kommunen och/eller till dig som privatperson.

Läs mer tips om hur du kan vara med och utveckla kulturmiljöer under "Generella råd" i Kulturmiljöprogrammets inledningskapitel.

Bevara

Kråksmåla sockencentrum är utpekat som ett av kommunens fyra områden av riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalkens 3 kap.

Kyrkan (1), kyrkotomten och begravningsplatsen är skyddade enligt Kulturmiljölagens 4 kap.

Inom kärnområdet är utpekade byggnader med numrering att betrakta som *särskilt värdefulla* enligt PBL 8 kap. 13 § och 14 §.

Utveckla

Den lilla lantliga kyrkbyns karaktär påverkas stort av rivning och ombyggnader. Renovering och ombyggnation ska se varsamt. Kommunen bör tillhandahålla kunskap om hur Kråksmålas identitet och attraktivitet kan förstärkas.

Kyrkan som är av kulturhistoriskt nationellt intresse är en av de viktigaste miljöerna i Kråksmåla.

Det öppna landskapet ramar in samhället, och bör i första hand bevaras genom bete och brukande av markerna.

Riksintresset kan förvaltas till exempel genom att en särskild kulturhistorisk tätortsinventering tas fram. Dialog med de boende är viktigt.

Referenser

Ett område är utpekat i Länsstyrelsens inventering av ängs- och hagmarker 1989.

Läs mer/referenser

Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland, Hansson, M., 2007, Smålands museum. Växjö.

Från blästbruk till bruksdöd. Småländsk järnhantering under 1000 år: II. Larsson, L.-O. & Rubensson, L. Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie nr. 35. Stockholm.

Kråksmåla kyrkogård – Kråksmåla socken, Växjö stift, Kalmar län: Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Växjö stift 2005, Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum, Kyrkoantikvariska rapporter 2005.

Kråksmåla kyrkogård – Arkeologisk förundersökning våren 2008, Kråksmåla socken, Småland, Magnus Peterson, Kalmar läns museum, 2008.

Kråksmåla kyrka 200 år – en minnesskrift, Emil Jonsson, 1961.

Hembygdsföredrag om Kråksmåla, Emil Jonsson, 1950 (stencil, Nybrosamlingen, Nybro Bibliotek).

Kråksmåla-Byn utan handelsbod, Bennet, Michael, (småtryck, Nybrosamlingen, Nybro Bibliotek).

Skrock och traditioner i Kråksmåla socken med omnejd, meddelanden till Lunds universitets folkminnesarkiv, Wiking, Carl (samlade i pärm, Nybrosamlingen, Nybro bibliotek).

Kulturminnesvård i Nybro kommun, Nybro kommun 1988.

Det medeltida Sverige; band 4 SMÅLAND: 2 Handbörd, Stranda, Jan Brunius, Olle Ferm, Riksantikvarieämbetet, 1990.

Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden, del II, Kalmar län, Sigurd Erixon (red),1958.

Gods och gårdar i Kalmar län, band II, Studieförbundet Vuxenskolan Kalmar län, 2013.

Natur i Östra Småland, Markus Forslund (red), Länsstyrelsen i Kalmar, 1997.
Inventering av ängs- och hagmarker – Nybro kommun, Länsstyrelsen i Kalmar län informerar, 1989:4, 1989.

Gästgiverier och skjutsstationer - Kalmar län 1649–1933, Kaj Kjellström, 2012.

Övriga referenser

I Kalmar läns museums arkiv finns en samling avskrifter av äldre handlingar, tidningsklipp och fotografier m.m. som skänkts till museet av doktor Kurt Bergström från Grönskåra (En stor del av materialet är sammanställt 1929 men består av äldre handlingar).

Riksintressen för kulturmiljövården – Kalmar län (H), Riksantikvarieämbetet (Riksintressebeskrivningar, https://www.raa.se/app/uploads/2019/09/H_riksintressen.pdf)

Fornminneskartan: www.raa.se/fornsok
Historiska kartor: www.lantmateriet.se, historiska kartor